

KOVÁCS ISTVÁN

Zygmunt Miłkowski (Teodor Tomasz Jez) visszaemlékezésének és „magyar regényeinek” valóság tartalma

A 19. század történelmét feldolgozó lengyel történetírás nagy figyelmet szentel az 1830–1831-es szabadságharc leverését követően a Lengyel Királyságot elhagyni kényszerült s Nyugat-Európában átmeneti vagy végleges otthonra lelt lengyel katonák, hivatalnokok, értelmiségiek többezres tömegének, amelynek összefoglaló neve: „Nagy Emigráció”. Olyan személyek neve fémjelzi, mint a költő Adam Mickiewicz és Juliusz Slowacki, a zeneszerző Fryderyk Chopin, a történész Joachim Lelewel, a felkelt Lengyel Királyság Nemzeti Kormányának nemzetközi téren is nagy tekintélyű vezetője, Adam Jerzy Czartoryski herceg s a tábornokok csoportjából kiemelkedő Józef Dwernicki és Józef Bem.

Ezzel szemben a lengyel közvélemény számára szinte teljesen ismeretlen az úgynevezett „Új” vagy „Fiatal Emigráció”, amely fölött mintha a lengyel historiográfia is elsiklana, holott egyik képviselője, Zygmunt Miłkowski 1887-ben társalapítója volt annak a Lengyel Ligának, amelyből a 20. század egyik legbefolyásosabb politikai pártja, a Lengyel Demokrácia kinőtt. Mind „a fiatal emigráció”, mind Zygmunt Miłkowski sok szálon kötődik az 1848–1849-es magyar szabadságharchoz. A „Fiatal Emigráció” derékhadát ugyanis az 1849 augusztusában az Oszmán Birodalomban menedéket talált lengyel légionisták és lengyel honvédek alkották. Történetük egyik leghitelesebb megörökítője Zygmunt Miłkowski, aki több regényben és visszaemlékezésben dolgozta fel működésüket, sorsukat.

Miłkowski az oroszországi Podóliában született 1824-ben, s 1848 tavaszán kijevei diákként szökött Galíciába és állt be az egyik kisvárosi nemzeti gárdába. Miután a november 2-ai sikertelen lembergi felkelést követően Galícia fővárosát és környékét ostromállapot alá helyezték, Magyarországra szökött, s novemberben Pesten beállt a lengyel légióba. A légió első két századának Aradra vonult tagjaként 1848. december elejétől a vár ostromzárában szolgált. Miután a Józef Wysocki alezredes parancsnoksága alatt álló lengyel légió 1849. január végén csatlakozott Damjanich tábornok Közép-Tiszához vonuló bányász hadosztályához, az 1. lengyel zászlóalj altisztjeként részt vett a tavaszi hadjáratban s a budai vár zárolásának első szakaszában. Május végén a Wysocki tábornok parancsnoksága alatt Miskolcon szerveződő lengyel légió 3. zászlóaljához nevezik ki hadnagynak, így a nyári hadjáratban már tisztként harcolt.

A szabadságharc leverése után a lengyel légióval együtt kimenekült az Oszmán Birodalomba. Útja bajtársainak egy csoportjával együtt a bulgáriai sumlai táborból Angliába vezetett, ahol belépett a Lengyel Demokrata Társaságba. Osztotta a társaság radikálisan baloldali ideológiáját, amely szerint le kell számolni a lengyel arisztokráciával, s a felszabadított jobbagyságra támaszkodva kell Lengyelországot helyreállítani. Ennek az eszmének a jegyében szervezett 1863-ban lengyel légiót a moldvai Tulcsában, s vezette azt a Lengyel Ki-

ráltságban kitört szabadságharc támogatására. A lengyel osztagnak 1863. július 15-én Kostangáliánál útját állta a román hadsereg. A lengyelek a sokszoros túlerő ellenére is győztek, de a megállapodás értelmében végül mégis hagyták magukat lefegyverezni. A kostangaliai győzelemmel Miłkowski óriási tekintélyre tett szert. Ebben az időben kötött személyes ismeretséget Türr Istvánnal és Klapka Györggyel. Az 1870-es évek első harmadától évtizedeken át a svájci lengyel emigráció egyik vezetője volt.¹

Közel kilencven történelmi-társadalmi regényt írt, de a többségük csak a sajtó hasábjain látott napvilágot. Művei szerzőjeként többnyire a Teodor Tomasz Jez álnevet használta. Két regényben dolgozta fel 1848-as, 1849-es magyarországi élményeit. A *Ci i tamci* című regénye 1889-ben látott napvilágot.² Megírásához az ihletet egyértelműen Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* című regényéből merítette, amely 1882-ben jelent meg lengyelül Lembergben, de német fordítása révén már korábban is olvashatta.

A valahol Eperjes és Kassa térségében elképzelt, magyarok és szlovákok által lakott kisváros, Cserna volt birtokosa, Barkonyay herceg a forradalom kitörése után összehívott családi tanácskozáson meghagyja, hogy három fia közül a legfiatalabb, Ferenc lépjen be közlegényként a honvédseregbe, Lajos szolgáljon tovább tisztként az osztrák hadseregben, Gábor pedig diplomataként állja meg a helyét, s hívja fel magára a bécsi kormány figyelmét. Így akár a császári udvar Bécse győz, akár a forradalmi Pest, a Barkonyay család jövője biztosított. A bonyodalmat az okozza, hogy Barkonyaynak van két lánya, a fiatalabb Karolina hercegisasszony, az idősebb a válófélben lévő Kösticzicz báróné, akik mindketten beleszeretnek rajztanárukba, a nemrégben Csernába érkezett galíciai nemesemberbe, Andrzej Rzeskibe. Rzeski pártfogója az 1830–1831-es lengyel szabadságharc leverése után Magyarországra menekült és Csernában letelepedett Jan Rydz orvosdoktor, aki már foglalkozásánál fogva is a legnagyobb tekintély a környéken. A másik tekintély nem véletlenül a „rokonszakma” képviselője, a patikus, aki egyben a helyi nemzetőrség parancsnoka.

A két hölgy által öntudatlanul állított szerelmi csapdából a rokonszenves Andrzej úgy szabadul ki, hogy otthagyja jól jövedelmező rajztanári családi állását, s beáll bognárnak, majd a lengyel légió alakulásának hírére elhagyja Csernát, és Pestre utazik. A kisváros nemzetőrségben szolgáló értelmiségijeit és iparosait Kossuth felhívására felcsapnak honvédek: a kassai 9. honvédszázalójba sorozzák be őket. A lengyel légióban szolgáló Andrzej a tavaszi hadjárat során találkozik csernai ismerőseivel, barátaival.

Miłkowski meseszövése nemegyszer csikorgó, nem ér fel *A kőszívű ember fiai* eseményeinek gördülékenységéhez, s nyelvi eszköztára is szerényebb. A lengyel író által megjelenített csaták, fárasztó menetelések, nélkülözések viszont összehasonlíthatatlanul hitelesebbek Jókai hasonló tartalmú leírásainál. Érezhető, hogy Miłkowski részt vett a rohamokban, kézitusákban, mezítláb dagasztotta a sarat Jászberénynél, s derékig érő áradásban kelt át Komáromnál. E vonatkozásban Miłkowski vonatkozó regényrészleteiben és Karsa Ferenc *Szabadságharcos naplója* című rokонтartalmú leírásaiban természetes módon kimutatható a tartalmi-érzelmi rokonság.

Miłkowski számára a regényírást megkönnyítette, hogy szellemi műhelyében kész anyagot használhatott fel. Vagyis háromkötetes önéletrajzi visszaemlékezése – végül majd 1936-ban és 1937-ben Krakkóban megjelent –, a *Bölcsőtől egy életen át (Od kolebki przez*

¹ Részletes életrajzát lásd: Kovács István: *Honvédek, hírszerzők, légionisták. A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona 1848–1849*. Budapest, 2015. 482–484.; Kovács István: *Egy méltatlanul elfelejtett lengyel író és politikus*. In: Kovács István: „Érdek és szeretet”. Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra 1848–1849. Budapest, 2016. 75–77.

² Jez, Teodor Tomasz: *Fent és lent*. Fordította Bába Mihály. Budapest, 1963.

zycie) az 1880-as években már elkészült. (Ha az egész nem is, a magyar szabadságharcra vonatkozó, adalékokban gazdag első kötete bizonyíthatóan.) Az író ugyanis a hatvani ütközet epizódjaként a Zagyva-hídon szakaszával átkelő, majd ott makacsul lábát megvető Józef Jagmin főhadnagy engedetlenségének leírását illetően visszaemlékezéséből kész mondatokat tesz át a regénybe.³ A regénybeli és az emlékirat által megidézett tápióbicskei ütközet válságos perceinek ábrázolásánál már egész bekezdések egyeznek meg szó szerint. A töltés megrohanása az alábbi mondatok révén kel életre mind a *Fent és lent* című regényben, mind a *Bölcsőtől egy életen át* című visszaemlékezésben: „Tápióbicskénél nem a hidat, hanem egy hosszú töltést kellett elfoglalnunk. Ennek megrohamozása és birtokbavétele pontosan ugyanúgy történt a kiadott parancs szerint, mint Hatvannál. A réteken az osztrákok visszavonulását fedező ingoványosabb részek felé menetelő zászlóaljok parancsot kaptak a kitűzött cél elérésére. A visszavonulásuk útvonalát jelentő töltést az osztrákok keményen védtek. Felállították ellenünk a tüzérseget és a gyalogságot. A parancs vétele után három zászlóalj állt készen a rohamra. Jobbra tőlünk megszorozva lépteiket a veressipkások haladtak; osztályoszlopból szakaszokra bomolva, elnyúlva, futólépésben haladtak, mit sem törődve a rájuk zúduló pokoli tűzzel. A kartács- és puszkagolyózapor nem tartóztatta fel őket. Rendületlenül törtek előre. Átkeltek a töltésen és a túoldalra kisebb csoportokban az osztrákokra vetették magukat. Nyomukban futottunk mi. Ránk már nem lőttek. A veressipkás zászlóalj súlyos veszteségeket szenvedett. A töltést elborították a sebesültek és a halottak, akiknek nem kis része egyik oldalon a vízben, a másik oldalon a csalánosban és a mocsárban feküdt.”⁴

A regény tápióbicskei ütközetjelenete azonban gazdagabb a visszaemlékezésben csupán a fentebb idézett mondatokkal megjelenített rohamnál. Mivel az átkelő magyar tüzérütegek és huszárszázadok miatt a töltést villámgyorsan meg kellett tisztítani a sebesültektől, véres közelképeken jelennek meg a halottak és a legkülönbözőbb sebeken szenvedők: „Negyven ember lepte el sebtében a töltést, hogy a halottak között fellelje mindazokat, akikben még pislákol az élet, s lehúzza őket az útról. Lehajolva felnyalábolták, hátukra vették vagy vonszolták őket, mit sem törődve a keblekből felszakadó fájdalmas jajkiáltásokkal, szitoközönnel. A sürgető idő nem tette lehetővé, hogy a sebesültekkel hímes tojásként bánjanak; annyian voltak, hogy eltávolításukkor nem jutott mindegyikükre egy-egy honvéd. Volt, aki két vagy három sebesültet vonszolt le az útról. Nem beszélve azokról, akik eleve a rézsűn heverték. A halottakhoz nem nyúltak.

Alig tisztították meg az utat úgy-ahogy a sebesültektől, vágatva közeledett a tüzérseget. Az első ágyú előtt vágatott az öreg Krizek kivont karddal a kezében. A ló az első halott előtt felemelte a fejét, hegyezte a fülét, és átugrott rajta. A lovak érzékenyebbek voltak az ágyúkerekéknél és a löszeres szekerek kerekéinél, amelyek lendületes forgásukkal széttrancsírozták a testeket, a belső részeket, s a tengelyekre tekeredett belek hosszabb-rövidebb végei bélsáros csíkokat vontak maguk után. A kerekeket pirosra festette a szörnyű töltés.”⁵

Ilyen „csataképpel” Jókai egyetlen szabadságharcról szóló vagy szabadságharcot érintő – *Forradalmi csataképek 1848-ból és 1849-ből; Egy bujdosó naplója; Egy az Isten; Enyém, tied, övé; A mi lengyelünk* – regényében, elbeszélésében sem találkozunk. A *kőszívű ember fiai* három összecsapást, összecsapásrészletet jelenít meg: az 1849. január 4-i

³ Az eset részletes leírását lásd: Miłkowski, Zygmunt: *A bölcsőtől egy életen át*. In: Kovács: „Érdek és szeretet”, 129–132.

⁴ Zygmunt: *A bölcsőtől egy életen át*. In: Kovács: „Érdek és szeretet”, 133.

⁵ Jez, Teodor Tomasz: *Ci i tamci. Powieść z czasów kampanii węgierskiej*. Warszawa, 1899. III. t. 41. (Az idézett rész Kovács István fordítása)

vesztes kassai ütközetet követő visszavonulást, az isaszegi csata királyerdei epizódját és Budavára bevételét. Jókai csataleírásai hősi eposzok, hőskölteményrészletek sajátos prózai, tartalmi összefoglalásai. Nem rendítenek meg, nem váltanak ki belőlünk részvétet.

Miłkowski azért is időzik hosszabban a 9. zászlóaljnak a tápióbicskei töltésnél megsebesült és elesett honvédeinél, mert regényének főhőse, Andrzej Rzeski több csernai ismerősére bukkan közöttük. Így hosszú idő után Barkonyay Ferenc közlegénnyel is a töltés mellett elterülő mezőn találkozik, s lesz utolsó perceinek tanúja, mivel a roham során a herceg halálos sebet kapott. Damjanich János személyesen vesz búcsút az önfeláldozó mágnástól. (Se a tábornok, se a lengyel légionista nem tud arról, hogy az áldozatvállalás egy családi kontraktus eredménye „csupán”.) Andrzej azonban hőst lát a veressipkás hercegben, ahogy az olvasó is. Miłkowski hitelesen rajzolja meg azt a folyamatot, ahogyan Cserna mihasznának tetsző nemesurainak és hivatalnokainak a történelem által felkínált helyzetben önfeláldozó hőskövé válnak – Barkonyay Ferencsel az élen.

E hősiességről készít közelképeket „alulnézetből” Karsa Ferenc is, aki a Tápióbicskén óvatlanul csapdába sétált 52. honvédszászlóalj visszavonulást kereső 6. százada drámai helyzetének egy epizódját így idézi fel: „Az összetartott legénység utolsó sorában mentem, jobb oldalamon a kapitány, bal kezével atillám gallérját tartotta, bal kézről előttem Szövényi Guszti őrmester, közvetlen előttem Szövényi Gyula őrmester egy másik században, a csapat előtt Kálmán János főhadnagy hallgatott a százados rendelkezéseire. Jobb oldalunkon egy horvát zászlóalj tűnt fel, s mintha megelőzni akart volna, rézsút igyekezett felénk. De talán mert átlátta, a nyírjesbe nem juthat el előttiünk, megállt és egy sortűzet küldött ránk. Kálmán főhadnagy és több legény elesik. A főhadnagyot felvesszük, s tovább megyünk. Ismét hátulról füttyülnek a golyók, egy közvetlen fülem mellett süvít el, s szemem láttára a Szövényi Gyula bal vállába vágódik. Szövényi elejti fegyverét, az pont az én vállamra esik. »Eredj tovább!« – riadok rá – »A lábának semmi baja, vedd a puskát a bal válladra!« Tovább megyünk, egyszer csak Szövényi Guszti a karomba csimpaszkodik, s jajveszékelve a földre ránt. Kapitányom lábra állít s kérdi: van-e valami bajom? Nekem nincs, de Szövényi megsebesült; jobb lábán a bokacsontot zúzta szét a golyó.”⁶

Józef Wysocki, a lengyel légió parancsnoka memoárjában részletesen leírja, hogy a hatvani győzelem után milyen mostoha körülmények között kellett a lengyel légióknak az éjszakai eltöltenie (ahogy erről mind a visszaemlékezésében, mind a regényében Miłkowski is beszámol), a tápióbicskei ütközetre csak egy hosszabb bekezdés erejéig tér ki: „Nemsokára láttuk, hogy Klapka egész hadteste a legnagyobb rendetlenségben özönlük vissza. A gyalogság ágyúit veszítve menekül, a huszárok csákójukat és kardjukat elhagyva vágatnak visszafelé, egyszóval mindenki fut, amerre lát. Hiába próbáltuk a futókat feltartóztatni, nem tehattünk mást, utat nyitottunk a menekülőknek, és mi magunk szálltunk szembe az ellenséggel. Damjanich hadteste jobbra és balra felfejlődött, és nagy ágyúdörgés közepette megindult előre. Közben megérkezett Görgey, s a balszárny parancsnokságát rám bízván, ő maga hadosztályom jobb szárnyához sietett, amely már vonalba fejlődött, és parancsot adott az egyik zászlóaljnak, hogy szuronyt szegezve foglalja el azt a hidat, amely az osztrákokat elválasztotta tőlünk. Az ideátra került ellenséget visszavertük, a híd a kezünkre került, s egész hadosztályom késedelem nélkül átkelt rajta. Az osztrákok Tápióbicskére vonultak vissza, de onnan is kivertük őket, fel kellett adniuk a harcteret.”⁷

⁶ Karsa Ferenc: *Szabadságharcos napló. „A körülmények és velem 1848. és 1849. években történt események”*. Budapest, 1993. 158.

⁷ Wysocki, Józef: *Együtt a szabadságért. Wysocki tábornok emlékiratai. A magyarországi lengyel légió részvétele az 1848-as szabadságharc hadjárataiban*. Az emlékiratot fordította, jegyzetekkel

Wysocki tábornok emlékiratában a nagysallói győzelemnek szenteli a legnagyobb teret. Szerepe lehetett ebben annak is, hogy hadosztályparancsnokként kitűnően megállta a helyét, s ugyanakkor a lengyel légiót is nyilvános dicséretben részesítette Damjanich tábornok. Miłkowski mind regényében, mind visszaemlékezésében kitér a nagysallói csata egy-egy epizódjának részletes megjelenítésére. (Itt is mondatbeli egyezések fedezhetők fel a regényben és a memoárban.) A csata regénybeli aprólékos leírását az indokolja, hogy ekkor hal hősi halált az osztrák hadsereg bátor vezérkari ezredese, Barkonyay Lajos. Ez azt jelentette, hogy bármiként alakul az osztrák–magyar háború: a Barkonyay család jövője a két áldozati halállal biztosított.

A *Fent és a lent* című regény egyik mellékszereplője Tisza Kálmán. Miłkowski hangsúlyozza, hogy nem korának magyar miniszterelnökéről van szó. (A név egyezése beállítható a véletlen műveként, bár lehet, hogy a lengyel író a magyar miniszterelnököt tudatosan akarta szembesíteni ifjúkori önmagával. Egyébként a szerző több alkalommal is él a maga korában modernnek tetsző megoldással: azaz „kiszól” a regényből, a történet írójaként fordul az olvasóhoz.) A közép-európai térség eseményeit kiemelt figyelemmel kísérő Miłkowski ekkor már tisztában van azzal, hogy az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés milyen morális engedményekre kényszerítette az 1848 szellemét közel húsz éven át híven őrző magyar társadalmat. Miłkowski Tisza Kálmánja kötelességének érzi, hogy a sebesülésébe behalt Glauber nevű bajtársa családját támogassa. Így őrzi barátjának emlékét és elveit leghívebben, s ez a szabadságharc emlékezetének méltó mindennapi ápolását is jelenti. Ahogy Karsa Ferenc is e szavakkal fejezi be naplóját: „Sokat nélkülöztem; – szegény voltam, de megelégedtem avval a földműves ember fáradságos verejtékes kenyérével, amelyet csak a függetlenség érzete fűszerez; de meggyőződésemet, elveimet se a németnek, se a váltakozó körülményeknek soha fel nem adtam.

Ez az én büszkeségem.”⁸

Amikor 1861-ben Miłkowski megírta *Szandor Kowacz* című regényét, tervei közt még aligha szerepelt, hogy magyar szabadságharcos élményeit külön emlékiratban fogja megörökíteni. A *Bölcsőtől egy életen át* című emlékiratában a szerző részletesen feldolgozza aradi élményeit. Leírja, hogy a vár elleni sikertelen rohamot követően nem sokkal több hetet töltött kórházban. „Téli időben hagytam el a kórházat. A földet vastag hótakaró, a folyó vizét jégpáncél borította, fogvacogató fagyok járták” – emlékezik vissza. „Egy Sava Simić nevű vajdasági szerb ügyvédhez szállásoltak be, aki a magyarok esküdt ellenségének bizonyult. Úgy fogadott ahogy kénytelen-kelletlen vendéget fogadni szokás: udvariasan, de hűvösen.” A délszláv népek, így a szerbek kultúrája, irodalma iránti érdeklődésével Miłkowski házigazdája bizalmába férkőzött, s ahogy írja: „A szolgálaton kívüli idő mind a Simić-csel folytatott beszélgetés jegyében telt el, aki mintha a kisujjából rázta volna ki, részletesen taglalta a szerb nemzet történelmi jogait. A történelem áttetszett az irodalmon, a történelmi tények a népdalokon. A szerb felolvasta és lefordította nekem Vuk Karadžić gyűjteményeinek énekeit. Gyakran kerültek terítékre a jelen helyzet politikai és más eseményei. E később képzeletbeli háttérbe ágyazott beszélgetésfolyam lett a forrása a Szandor Kowacz című regényemnek.” Miłkowski felidéz egy tartalmában sokatmondó ünnepi estét is: „Vízkereszt ünnepén Sava Simićnél régi szokás szerint összegyűlt néhány szerb, akiknek politikai meggyőződése nem különbözött vendéglátójukétól. [...] Azt állították, azért tartanak Ausztriával, mert azt remélik, hogy segítségével megzabolázzák a dölyfös magyarokat és bizto-

---

ellátta, a bevezetőt, a jegyzeteket és az életrajzi névmutatót írta: Kovács István. Budapest, é. n. 54., 55.

⁸ Karsa: *Szabadságharcos napló*, 337.

síthatják nemzeti jogaikat. Én arról igyekeztem őket meggyőzni, hogy hozzájuk viszonyított számarányuknál fogva, s a harci zászlajukra tűzött szabadságeszme miatt se tudják őket elnyomni; s hogy rájuk nézve az osztrák állameszme veszélyesebb, mint a magyar, amely nem oly szövevényes, nem oly hatalmas és külső támogatásra sem számíthat. Ebből eredően egy ilyen állam részéről jóval nagyobb a hajlandóság a nemzetiségek egyenjogúságának biztosítására. Ezt magyarázhattam és bizonygattam. Ők sérelmeikkel és panaszaikkal álltak elő, amelyek igazát lehetetlenség volt nem elismerni. Az osztrákok nem fukarkodtak a nagy ígéreteikkel. Ők hittek bennük: én nem.”⁹

Miłkowski az aradi Sava Simićet szegedi polgárként kelti életre, s az ügyvéd a regényben obsitos huszárként köztiszteletnek örvendő kocsigyártóvá változik át. Felesége, Anna magyar, de az természetes számára, hogy Luka és Janko nevű fiai szerbek, és Marijka nevű leánya is szerb. Sava Simić Kovács nevű legjobb barátja, foglalkozását tekintve kovács. Véd- és dacsövetséget kötve egy huszárezredben harcoltak végig a napóleoni háborúkat. Ebből következően magától értetődő, hogy Sava Simić Marijka nevű gyönyörű leányát bajtársa fiának, Kovács Sándornak szánja feleségül adni. A két obsitos vitéz számára a nemzetiségi hovatarozásnál is fontosabb az, hogy a huszároknál szolgáltak. Bár Miłkowski többször is kiemeli, hogy „a magyar ember voltaképpen civil ruhát viselő huszár”, „a huszár csak magyar ember” lehet,¹⁰ Sava Simić természetesen szerbnek vallja magát, de lojális alattvalója a Magyar Királyságnak. Simić fia, Janko, az oláh-bánsági határőrezred karánsebesi írnoka azonban olyannyira öntudatos szerb, hogy az 1848 júniusában a Bánságban kitört etnikai tisztogató háború nyomán arra akarja rábírní a szegedi szerbeket, így öccsét és apját is, hogy robbantsák fel a város fegyverraktárát. E terv véletlen kihallgatása ösztökéli arra Kovács Sándort, hogy felcsapjon huszárnak s elhagyja Szegedet.

Janko magyarellenés aknamunkájának Luka esik áldozatul, akit – bár ártatlan – az elene szóló bizonyítékok miatt a magyar rögtönítélő bíróság halálra ítél és felakasztat. Janko eredményesen győzi meg apját arról, hogy Lukát Kovács Sándor adta fel. Kiderül, hogy a szalakat a magyarokhoz, szerbekhez, románokhoz magát egyaránt behízelgő, de valójában a kamarilla érdekeit képviselő bécsi ügynök, Mamlauer mozgatja. Miłkowski az ő alakján keresztül érzékelteti, hogy a véres délvidéki polgárháborút kiobbantó szerbek mozgalma mögött a bécsi udvar állt. A végkifejlet tragikus: Marijka nem hiszi el, hogy bátyját a visszavonuló magyar hadakkal Szegedre érkező kedvese, Kovács Sándor juttatta bitófára. A város kiürítésekor követi szerelmét, de mindketten „a Tisza habjaiba” vesznek.

E látszólag vadromantikusként tetsző, de kellő távolságtartással és meggyőző nyelvi erővel, hitelesen megírt történetnek van valóságalapja. Az 1849. október 20-án Mieczysław Woronieckiivel és Peter Gironnal együtt kivégzett lengyel huszárkapitánynak, Karol d’Abancourt-nak ugyanis egy verséci szerb kereskedő leánya, Sofia Mileseszkó volt a felesége, aki haláláig gyászolta mártírhalált halt férjét.¹¹

E magyar nyelvre le nem fordított regénynek külön érdeme, hogy részletes leírását adja a verbunk rítusának, aprólékosan bemutatja egy szegedi iparosház helyiség-beosztását és berendezését, kedvtelten és hosszan ismerteti az általa a világ legcsodálatosabb táncának tartott csárdást. (Idevágó szövege egy néprajzi lexikon csárdásra vonatkozó címszavának tartalma is lehetne.)

Zygmunt Miłkowski még egy művében, az 1904-ben Lembergben kiadott *Sylwety emigracyjne* (*Emigráns arcképek*) című portrészorozatában idézi meg a magyar szabad-

⁹ Miłkowski: *A bölcsőtől egy életen át*, 113., 114.

¹⁰ Jez, Teodor Tomasz. *Szandor Kowacz. Szkic*. Warszawa, 1948. 8.

¹¹ D’Abancourt életrajzát lásd: Kovács: *Honvédek, hírszerzők, légionisták*, 65–66.

---

ságharcot azáltal, hogy a légionistaként vagy honvédként szolgáló Antoni Aleksander Iliński (Iskander pasa), Józef Jagmin, Franciszek Sokulski, Józef Wysocki, Henryk Dembiński, Józef Bem és Leopold Surmacki (Żurmański) életét ismerteti és működésüket értékeli – irodalmi eszközökkel, történelmi alaposan.¹²

---

¹² Miłkowski, Zygmunt (T. T. Jeż): *Sylwety emigracyjne*. Lwów, 1904.